

Clingendael

Netherlands Institute of International Relations

JUNI 2024

Europa moet meer soeverein worden

Nederlanders ontevreden over EU, maar willen een sterk en onafhankelijk Europa

© Photo: Sina Schuldt/dpa

Inleiding¹

“We bevinden ons op een cruciaal punt in de geschiedenis. Als we niet de juiste keuzes maken, kan Europa sterven.” Zo luidde de waarschuwing

¹ De auteurs zijn Jeroen van Lindert, Athina Broussianou en Sasja Meijer van Onderzoeksinstituut Kieskompas zeer erkentelijk voor hun dataverzameling en -behandeling, en Peter Haasbroek, Saskia Hollander, Louise van Schaik, Saskia Legein, Adriaan Schout, Dick Zandee en René Cuperus voor hun inhoudelijke inbreng bij het maken van de vragenlijst en/of hun peerreview.

van de Franse president Emmanuel Macron in april 2024, in zijn speech over de toekomst van de Europese Unie (EU). Zestig procent van de Nederlanders deelt dat urgentiegevoel.

Aan de vooravond van nieuwe Europese verkiezingen, peilde de Clingendael Buitenland Barometer welke richting de Nederlanders op willen met de Europese samenwerking. Dit gebeurde in een representatief onderzoek onder 4351 kiesgerechtigde respondenten, tussen 8 en 15 mei 2024. Hoewel Nederlanders ontevreden zijn over de prestaties van de EU

en het gevoel hebben dat de EU er niet voor hen is, wil driekwart van de Nederlanders in de EU en de euro blijven. Een meerderheid van bijna negentig procent vindt dat Europa meer soeverein moet worden. Volgens hen is Europa te afhankelijk geworden van Rusland voor gas, van de Verenigde Staten voor bescherming, en van China voor producten.

Voor velen staat er dus behoorlijk wat op het spel in de aanloop naar de Europese verkiezingen. Wordt de EU speler of speelbal in de geopolitiek? Tegelijkertijd is er een behoorlijke afstand tot Brussel. Van de respondenten acht slechts 17% zich voldoende geïnformeerd over Europese politiek, 58% acht zich onvoldoende geïnformeerd (26% twijfelt). 65% van de respondenten geeft aan meer informatie te willen ontvangen over de Europese politiek.

Wat verwachten Nederlanders van een nieuw aantredend Europees Parlement en een nieuwe Europese Commissie?

De EU voor de multinationals en de migranten

Belangrijk in de beoordeling van overheden, is de opvatting over wie zij vooral dienen. Weinig Nederlanders hebben de indruk dat de EU voor hen opkomt: slechts 12% ervaart dit zo. 23% is van oordeel dat de EU vooral de belangen van burgers van andere EU-lidstaten behartigt. Nog groter is de groep Nederlanders die meent dat de EU zich vooral inzet voor burgers van buiten de EU (30%). In de ogen van de Nederlanders staat de EU vooral ten dienste van multinationals (62%), migranten (49%), politici (46%), rijken (43%) en ambtenaren (35%). Over de vraag hoeveel de Unie zich inzet voor de boeren zijn de Nederlandse kiesgerechtigden iets meer verdeeld: 28% meent dat de Unie veel voor hen doet, 45% meent daarentegen dat de Unie weinig doet voor hen (zie figuur 1).

Dat beeld, van een Unie die vooral ten dienste staat van multinationals, migranten, politici en rijken, en weinig doet voor de Nederlandse burger, verschilt nauwelijks van het beeld dat de Nederlander heeft van de Nederlandse overheid

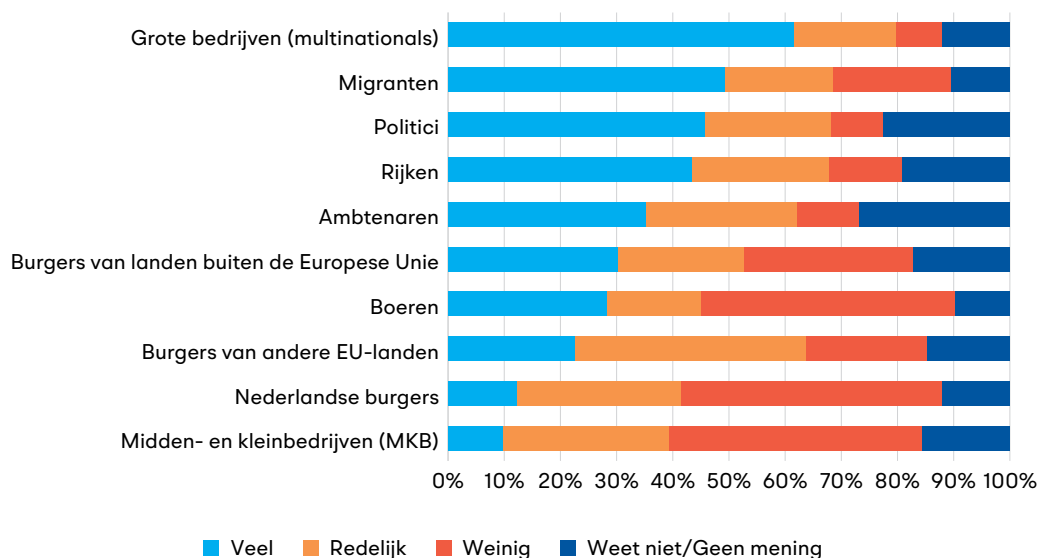
(zie figuur 2). Het gaat dus eigenlijk niet zozeer om een specifieke houding ten opzichte van de EU, maar om een meer algemene houding ten opzichte van overheden. Veel Nederlanders zijn van oordeel dat overheden veel minder opkomen voor de Nederlandse burger dan voor de belangen van grote bedrijven, rijken, politici, migranten, ambtenaren en burgers van andere landen.

De verschillen tussen het oordeel over de nationale overheid en de EU zijn gering. Wel zijn er meer Nederlanders die vinden dat hun nationale overheid voor de Nederlandse burgers opkomt, dan Nederlanders die vinden dat de EU voor Nederlandse burgers opkomt: 26% versus 12%. Terwijl 41% vindt dat de Nederlandse overheid weinig doet voor de Nederlandse burger, is dat 46% als het de Europese Unie betreft.

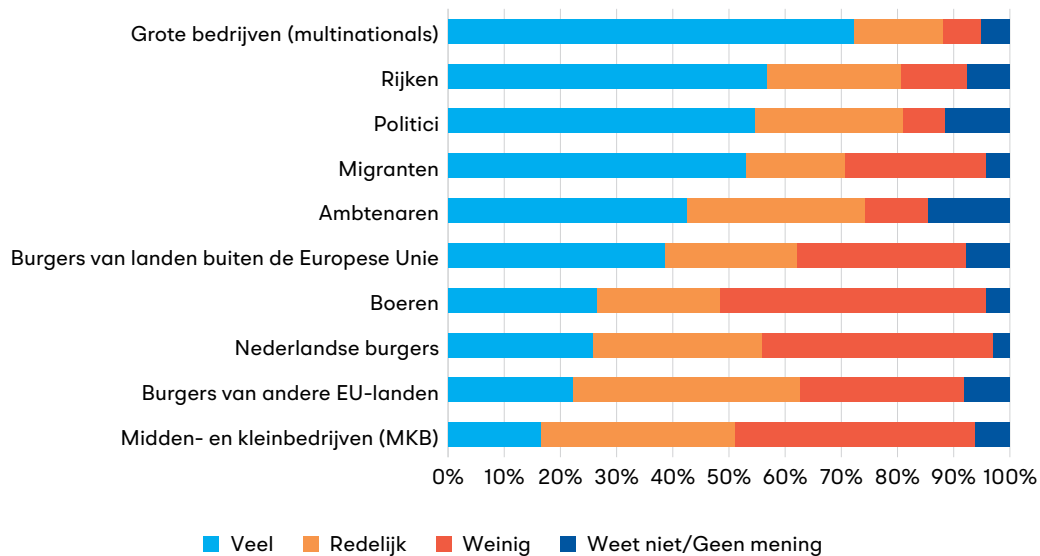
Niet alle Nederlanders hebben hetzelfde beeld van de EU. Respondenten verschillen met name waar het gaat om hun houding ten opzichte van het belang van grenzen en van nationale eigenheid. In onze analyse maakten we daarom het onderscheid tussen 'somewheres' en 'anywheres', tussen mensen die zich sterk aan eigen plaats en land hechten, en mensen die zich overal op de wereld thuis voelen² (zie Tekstbox 1). Voor de 'somewheres' is de EU er meer voor andere mensen dan de Nederlanders. Van de 'somewheres' is 67% van oordeel dat de EU veel doet voor migranten; 43% meent dat veel wordt gedaan voor mensen van buiten de Unie en slechts 5% meent dat de Unie veel doet voor de Nederlanders. De 'anywheres' zien dat anders. Volgens 28% van hen doet de EU veel voor de Nederlanders, slechts 6% van hen meent dat de EU veel doet voor mensen van buiten de Unie, en 10% meent dat de EU veel doet voor migranten.

2 Zie voor dit onderscheid David Goodhart, *The Road to Somewhere. The New Tribes Shaping British Politics*, Penguin Books, 2017.

Figuur 1 Voor welke groep(en) in de samenleving komt de Europese Unie volgens u het meest op?

Figuur 2 Voor welke groep(en) in de samenleving komt de Nederlandse regering volgens u het meest op?

De stemintenties van 'somewheres' en 'anywheres'

Het onderscheid tussen 'anywheres' en 'somewheres' wordt gemaakt op basis van twee vragen: zijn nationale grenzen belangrijk of achterhaald? En: moet de Nederlandse cultuur en levenswijze behouden blijven, of zijn nationale culturen onbelangrijk en/of voortdurend aan verandering onderhevig? Voor de analyse geldt dat mensen die de Nederlandse cultuur willen beschermen én belang hechten aan nationale grenzen worden gezien als 'somewheres'. Diegenen die menen dat nationale culturen onbelangrijk zijn of voortdurend veranderen én die nationale grenzen beschouwen als een achterhaald concept of van oordeel zijn dat niet veel aandacht moet gaan naar grensbewaking, worden geclassificeerd als 'anywheres'. Respondenten die een 'somewhere' en een 'anywhere' antwoord gaven, noemen we in dit onderzoek 'gemengd'. Deze indeling volgend blijkt dat 62% van de respondenten kan worden beschouwd als 'somewheres', 17% als 'anywheres' en 21% als 'gemengd'.

Het verschil tussen 'somewheres' en 'anywheres' is sterk gepolariseerd. In onderstaande tabel staan de stemintenties van de Nederlanders voor de aanstaande Europese verkiezingen (kolom 1) Onder 'effectieve stemmen' worden die respondenten geschaard die een duidelijke partijkeuze hebben aangegeven (dus niet degenen die als antwoord op de stemintentie gaven: 'blanco', 'ik mag niet stemmen', 'dat weet ik nog niet' en 'ik zou niet stemmen').

Van de 100% 'anywheres' gaan de stemmen vooral naar GL-PvdA (42%), Partij voor de Dieren (18%), Volt (15%), D66 (10%) en de SP (5%). Geen enkel van de 'anywheres' stemt op de PVV, BBB, Forum voor Democratie, SGP en JA21. De stemmen van de 'somewheres' gaan vooral naar de PVV (44%), VVD (12%), BBB (7%), Forum voor Democratie (5%) en SGP (4%). Voor het CDA en de CU blijkt het verschil tussen 'somewheres' en 'anywheres' minder relevant.

	Stemintentie EU (compleet)	Stemintentie EU (enkel de effectieve stemmen)	Effectieve stemmen somewheres	Effectieve stemmen anywheres
PVV	20%	28%	44%	0%
GroenLinks-PvdA	12%	17%	6%	42%
VVD	7%	10%	12%	3%
NSC	4%	5%	5%	2%
D66	4%	6%	2%	10%
BBB	3%	5%	7%	0%
CDA	4%	5%	5%	3%
SP	2%	3%	2%	5%
Forum voor Democratie	3%	3%	5%	0%
Partij voor de Dieren	4%	5%	1%	18%
SGP	2%	2%	4%	0%
ChristenUnie	2%	2%	4%	0%
Volt	5%	6%	2%	15%
JA21	1%	1%	2%	0%
Een andere partij, namelijk:	1%	1%	1%	1%
Blanco	1%			
Ik mag niet stemmen	0%			
Dat weet ik nog niet	19%			
Ik zou niet stemmen	7%			

Hoe wordt het beleid van de EU beoordeeld?

Aan de respondenten van de Clingendael Buitenland Barometer werden dertien kwesties voorgelegd. Hen werd gevraagd hoe tevreden zij zijn over het EU-optreden op elk van die kwesties over de afgelopen vijf jaar. Bij de verschillende kwesties spreekt doorgaans rond de tien procent van de respondenten zich niet uit. Zij achten zich waarschijnlijk onvoldoende geïnformeerd om een oordeel te geven. Als een oordeel wordt geveld, is dat overwegend negatief. Slechts voor de wijze waarop de EU is omgegaan met de COVID-19-pandemie zijn er meer tevredenen dan ontevredenen, 38% versus 30%.

Voor de andere twaalf kwesties is de groep ontevreden respondenten groter dan de tevreden: van 1,5 keer groter voor het beleid ten opzichte van de mensenrechten (23% tevreden versus 35% ontevreden) tot veertien keer groter voor het migratiebeleid (amper 5% tevreden, 68% ontevreden). Het meest ontevreden zijn de Nederlanders over het migratiebeleid (68%), het landbouwbeleid (66% ontevreden), het beleid in verband met het conflict tussen Israël en Hamas (50% ontevreden), de betaalbaarheid van het energiebeleid (50% ontevreden), het EU-uitbreidingsbeleid (46% ontevreden), en het beleid met betrekking tot Oekraïne (45% ontevreden).

Voor een aantal beleidsonderwerpen verschilt de mate van tevredenheid van de 'somerwheres' en de 'anywheres' niet betekenisvol. Met het beleid ten opzichte van China, de technologierace, klimaat, de landbouw, de rechtsstaat en de democratie, en de oorlog tussen Rusland en Oekraïne zijn zij nagenoeg even tevreden, of beter, even ontevreden. Bij ander beleid is het verschil in de mate van tevredenheid soms heel groot. Bijna altijd zijn de 'anywheres' meer tevreden met het door de EU gevoerde beleid. Dat geldt voor beleid ten opzichte van migratie, COVID-19, welvaart, betaalbare energie en de uitbreiding van de Unie. De 'somerwheres' zijn enkel meer tevreden over het EU-beleid ten opzichte van de oorlog tussen Israël en Hamas.

De EU, niet geliefd, maar onmisbaar

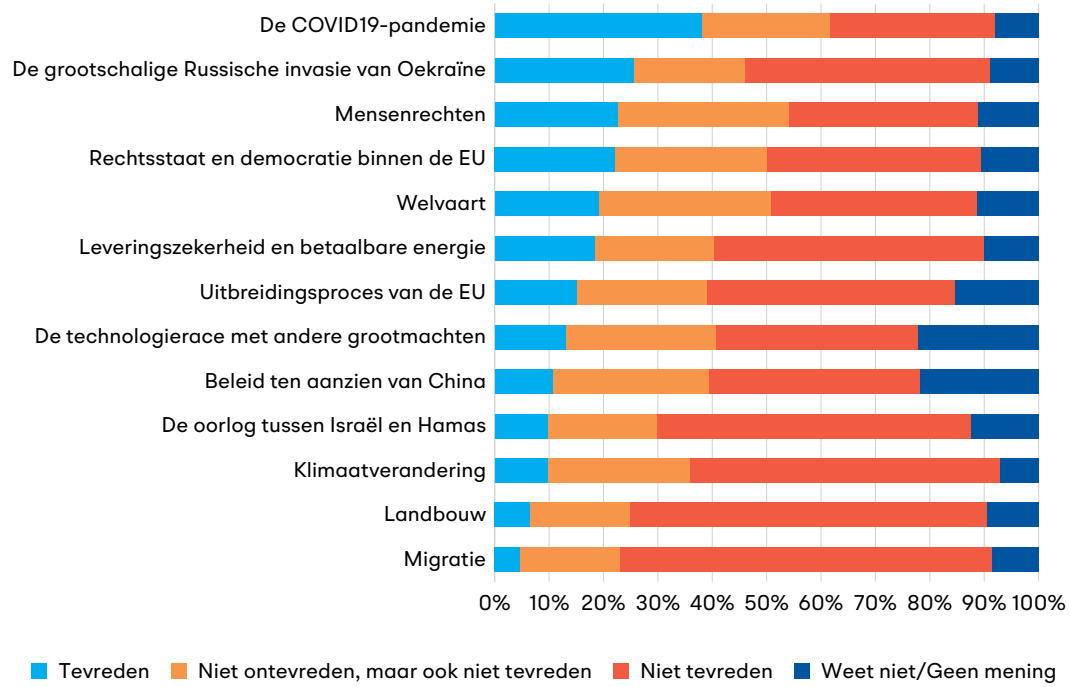
Weinig Nederlanders beschouwen de EU als een instelling die veel opkomt voor de Nederlandse burger. Opvallend veel Nederlanders vellen een negatief oordeel over het EU-beleid. Men zou dus verwachten dat de Nederlanders niet erg aan de EU gehecht zijn. Dat is echter geenszins het geval. Op de vraag of Nederland de EU moet verlaten, antwoordt 15% 'ja' en 74% 'nee'. Nagenoeg twee derde van de Nederlanders, 65%, heeft vertrouwen in de houdbaarheid van de euro en slechts 15% meent dat Nederland de euro weer zou moeten inruilen voor de gulden.

We zien hier wel verschillen tussen de 'somerwheres' en de 'anywheres'. Van de 'anywheres' wil amper 2% de EU verlaten, van de 'somerwheres' elf keer zoveel, namelijk 22%. Tegelijkertijd wijst 63% van de 'somerwheres' een Nexit af. Blijkbaar voelen de Nederlanders zich onderdeel van de EU, ook al menen zij in meerderheid dat deze niet opkomt voor hun belangen en beoordelen zij het EU-beleid overwegend negatief. De meeste steun voor een Nexit is er bij de mensen die het beleid van de EU heel negatief beoordelen: van het derde van de respondenten met het meest negatieve oordeel over het EU-beleid, wil 39% uit de Unie stappen; van het derde met het meest positieve oordeel wil slechts 2% dat.³ Ook het oordeel over het EU-beleid speelt dus een belangrijke rol in het bepalen van het oordeel over continuering van het lidmaatschap van de EU.

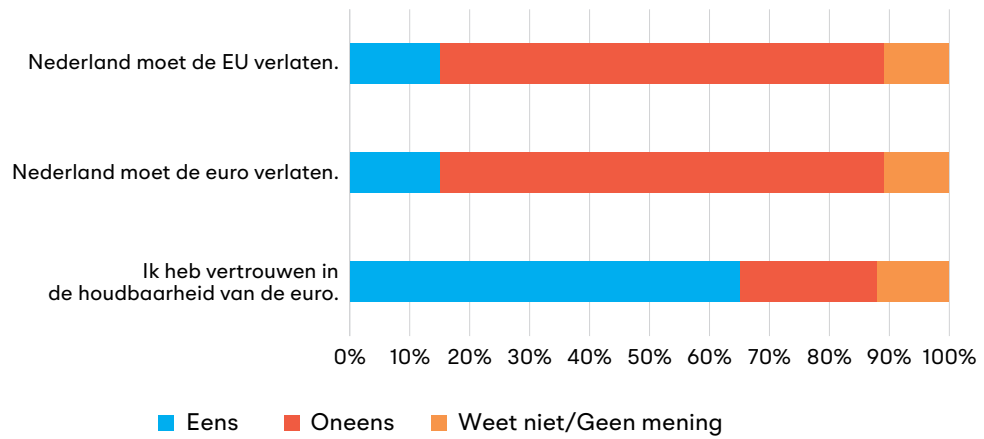
De meerderheid van de Nederlanders heeft een weinig flatterend beeld van de Unie en een negatief beeld van haar beleid, maar wil toch in de EU en Muntunie blijven en gelooft in de

3 Er is een sterke samenhang tussen de oordelen over de verschillende vormen van beleid. Men kan mensen onderscheiden die het EU-beleid op verschillende gebieden overwegend negatief beoordelen van mensen die op alle gebieden naar een positief of minder negatief oordeel tenderen. Dat maakt het mogelijk een schaal van tevredenheid met het gehele EU-beleid te schatten. De Crombach's alpha van die schaal is 0.886. Het is die schaal die we gebruiken om de 30% meest tevredenen en de 30% minst tevredenen van elkaar te onderscheiden.

Figuur 3 Hoe tevreden bent u met het handelen van de EU in de afgelopen 5 jaar op de volgende kwesties?

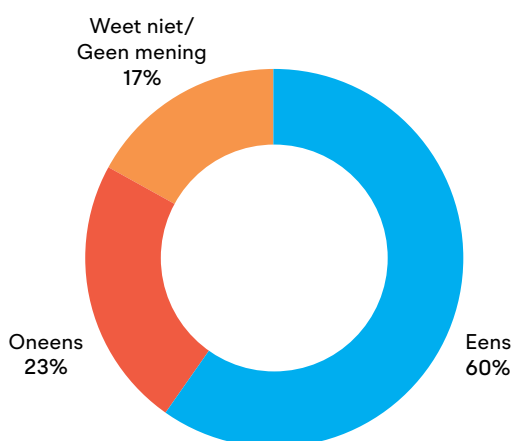
Figuur 4 Next, een Nederlandse exit uit de euro, en vertrouwen in de houdbaarheid van de euro

houdbaarheid van de gemeenschappelijke munt. Die paradox zou verklaard kunnen worden doordat Nederlanders de EU onmisbaar achten en/of een andere richting op willen met de EU.

Er is in ieder geval sprake van een gedeelde *sense of urgency*. Met de uitspraak “We bevinden ons op een cruciaal punt in de geschiedenis. Als we niet de goede keuzes maken, kan het Europese project sterven” is 60% van de respondenten het eens. Op dat punt is er ook geen noemenswaardig verschil tussen ‘somewheres’ en ‘anywheres’: van de eersten heeft 57% dat gevoel, van de tweede groep 60%. In de ogen van velen is de inzet van de komende Europese verkiezingen en het beleid waartoe dat leidt dus heel beslissend.

Figuur 5 We bevinden ons op een cruciaal punt in de geschiedenis. Als we niet de goede keuzes maken, kan het Europese project sterven.

Nederlandse consensus over de toekomstige rol van de EU

In de verwachtingen van Nederlanders ten opzichte van de EU tekent zich een aanzienlijke consensus af (zie figuur 6). Een duidelijke meerderheid van de respondenten is voor een EU die internationaal meer soeverein wordt, protectionistisch durft op te treden om dat te realiseren, en zich toespitst op technologische ontwikkeling, economische samenwerking en welvaartscreatie, en op veiligheid en defensiesamenwerking.

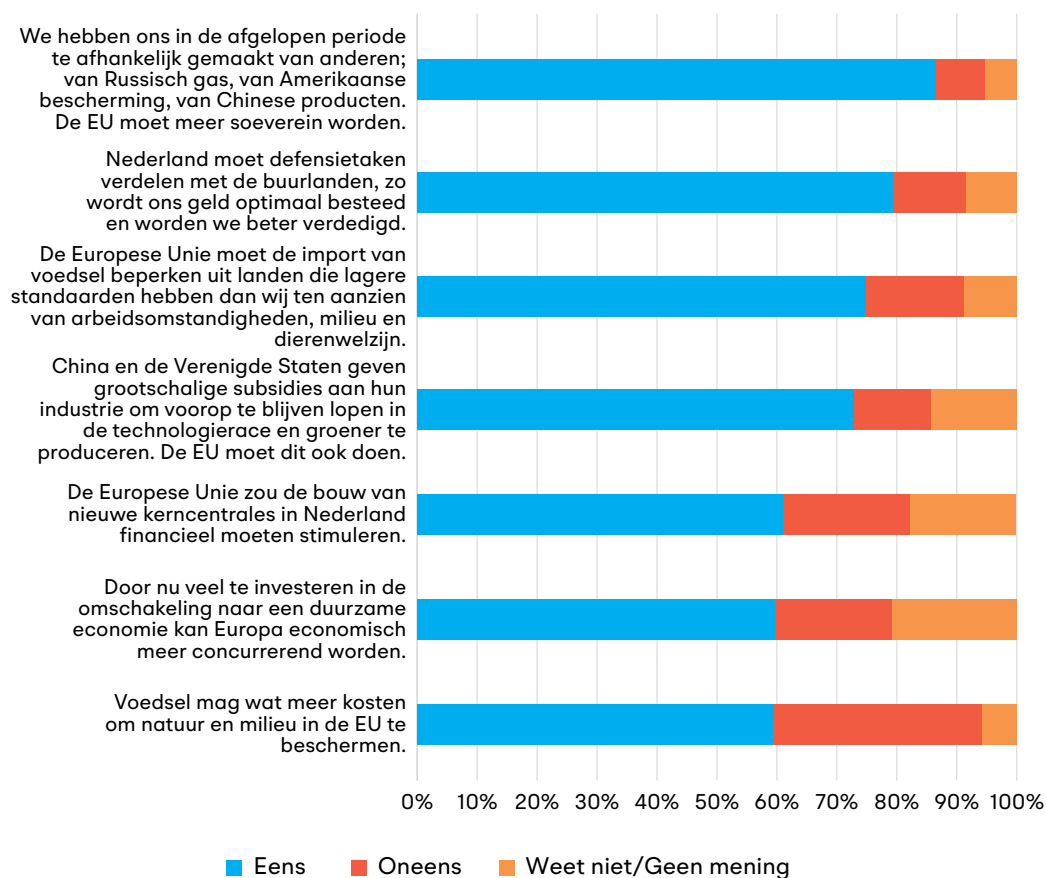
Met de uitspraak “we hebben ons in de afgelopen periode te afhankelijk gemaakt van anderen; van Russisch gas, van Amerikaanse bescherming, van Chinese producten. De EU moet meer soeverein worden” is 87% van de respondenten het eens. Ook in eerdere Barometers werd al vastgesteld dat een meerderheid van de Nederlanders voorstander is van ‘de-risking’ van onze waardeketens en dus van een mate van de-globalisering.⁴

Bij dat streven kunnen volgens zeer ruime meerderheden protectionistische maatregelen worden gebruikt. Bijvoorbeeld door de import van voedsel te beperken uit landen die de Europese klimaatnormen niet respecteren. Drie kwart van de respondenten is daar voorstander van. Volgens 59% mag voedsel wat meer kosten om natuur en milieu in de EU te beschermen. Drie kwart is eveneens voorstander van importheffingen op producten uit landen die de Europese klimaatnormen niet respecteren.

Ruime meerderheden steunen Europese samenwerking, maar dan gaat het wel om specifieke thema's, zoals veiligheid, energie-onafhankelijkheid, her-industrialisering en technologische competentie. Met de stelling “Nederland moet defensietaken verdelen met de buurlanden, zo wordt ons geld optimaal besteed en worden we beter verdedigd” is 79% van de respondenten het eens. 75% is van oordeel dat de EU, net als China en de Verenigde Staten “grootschalige subsidies moet geven aan de industrie om voorop te blijven lopen in de technologierace en groener te produceren”. 60% deelt de opvatting dat “door nu veel te investeren in de omschakeling naar een duurzame economie Europa economisch meer concurrerend kan worden”. En tot slot is 61% van oordeel dat “de Europese Unie de bouw van nieuwe kerncentrales in Nederland financieel zou moeten stimuleren”.

4 Zie: Monika Sie Dhian Ho et al. (2024), [Tussen Hoop en Vrees 2024: van Rusland-schok naar Hamas-schok- de verzuchting naar eigentijdse gemeenschapsafbakening](#) en Teun van der Laan et al. (2023), [Tussen Hoop en Vrees: vrees voor economische afhankelijkheid en hoop op de-risking](#).

Figuur 6 Contouren van de Nederlandse consensus over het EU-beleid

Voor defensiesamenwerking en grootschalige investeringen om Europese landen in de technologierace te geven zijn er ook geen noemenswaardige verschillen tussen 'somewheres' en 'anywheres'. De groep 'anywheres' die voorstander is van investeringen in omschakeling naar duurzame economie (81%) is groter dan de groep 'somewheres' (48%). Tegelijkertijd is de groep 'somewheres' die voorstander is van investeringen in kernenergie (71%) weer groter dan de groep 'anywheres' (42%). Maar binnen elke groep zijn de voorstanders van die maatregelen talrijker dan de tegenstanders. De fundamenten voor een consensus rond die opdrachten van de EU zijn dus aanwezig.

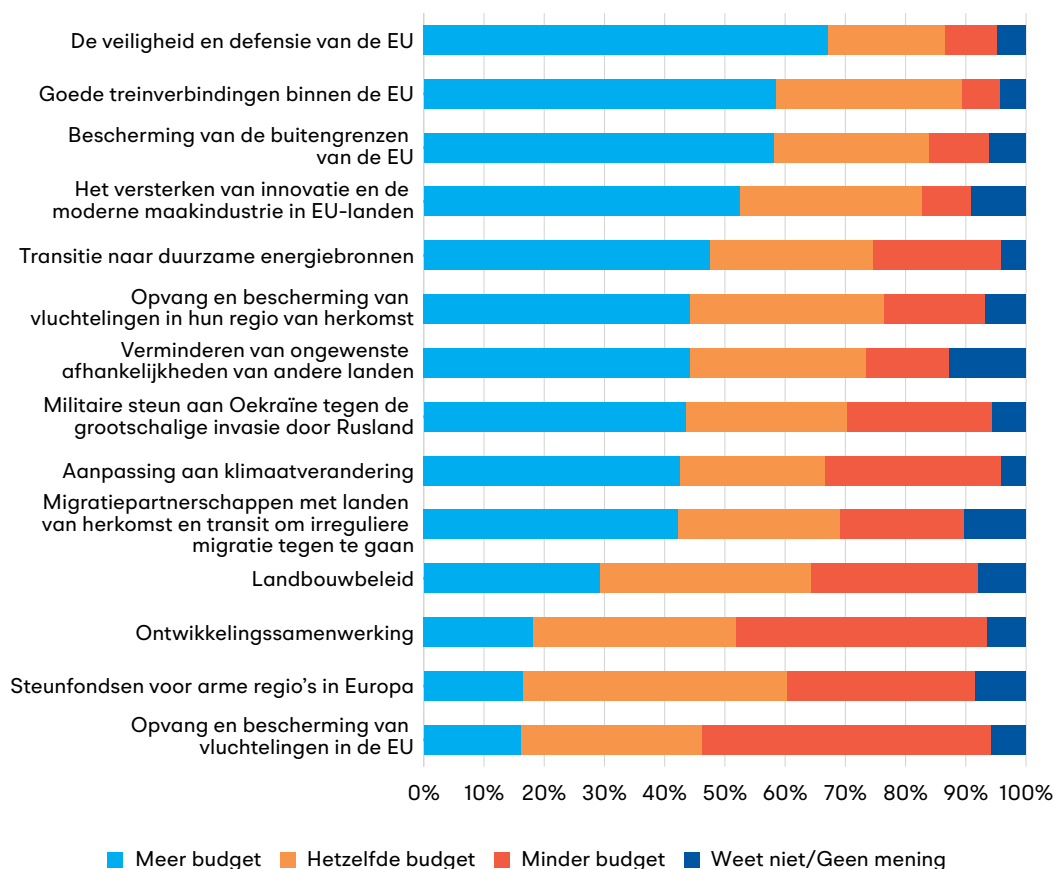
Waarom mag Europa geld besteden?

De grote eensgezindheid die er is over een meer soevereine EU die samenwerkt rond veiligheid en defensie, weerspiegelt zich ook duidelijk in de opvattingen van de Nederlanders over waar we het Europese budget aan moeten besteden.

67% van de Nederlanders wil dat er meer budget gaat naar veiligheid en defensie (slechts 9% wil dat daar minder geld naartoe gaat). 44% wil meer steun voor Oekraïne (24% wil minder steun).

52% wil dat er meer geld gaat naar het steunen van innovatie en de moderne maakindustrie (8% wil daar minder geld aan besteden). 44% wil ook meer budget om onze afhankelijkheid van andere landen te verminderen (14% ziet daar liever minder budget naartoe gaan).

Figuur 7 Moet er volgens u meer / hetzelfde als voorheen / minder budget naar de volgende beleidsterreinen?

Waar mensen meer of minder budget aan willen besteden is een goede indicator van wat zij belangrijk en dringend achten. In de antwoorden op de vraag hoe het Europees budget er uit moet zien, duiken twee belangrijke zorgen van de Nederlanders op waarover zij al geruimte tijd verdeeld zijn: migratie en klimaat.

58% wil dat meer Europees budget wordt besteed aan het beschermen van de Europese buitengrenzen (10% ziet daar liever minder geld naartoe gaan). 44% wil meer Europees geld investeren in de opvang van vluchtelingen in de regio (17% wil daar minder geld voor uittrekken). 42% wil meer investeren in partnerschappen met derde landen om te verhinderen dat migranten illegaal naar Europa komen (21% wil daar minder in investeren).

Wat betreft klimaat, zien we dat 58% wil investeren in betere treinverbindingen in Europa (10% wil daar minder geld aan geven). Ook wil 48% meer investeren in duurzame energie (21% wil daar minder geld aan besteden). 43% wil meer investeren in klimaataanpassing, terwijl 29% daar minder in wil investeren.

Kortom, de mensen die willen investeren in een betere controle op migratie en in de klimaattransitie zijn talrijker, soms veel talrijker, dan degenen die daar minder geld aan willen geven. Besparen kan men volgens Nederlanders op opvang van vluchtelingen in de Europese Unie, op ontwikkelingssamenwerking en op steun voor arme regio's binnen de EU.

Figuur 8 Percentage van de electoraten van politieke partijen dat vindt dat er meer budget naar betreffend beleidsterrein moet⁵

	BBB	PVV	FvD	SGP	VVD	NSC	CDA	Weet ik niet	Niet stemmen	CU	SP	D66	Volt	GL-PvdA	PvdD	Totaal
De veiligheid en defensie van de EU	76%	69%	18%	75%	84%	78%	84%	67%	48%	71%	40%	80%	77%	66%	43%	67%
Goede treinverbindingen binnen de EU	30%	42%	48%	58%	54%	69%	67%	56%	54%	56%	65%	70%	86%	78%	78%	58%
Bescherming van de buitengrenzen van de EU	84%	85%	70%	79%	74%	70%	72%	57%	57%	42%	40%	40%	31%	19%	15%	58%
Het versterken van innovatie en de moderne maakindustrie in EU-landen	46%	47%	34%	61%	68%	52%	57%	51%	39%	63%	45%	74%	61%	55%	42%	53%
Transitie naar duurzame energiebronnen	20%	22%	5%	20%	39%	40%	46%	51%	30%	72%	55%	73%	79%	90%	87%	48%
Opvang en bescherming van vluchtelingen in hun regio van herkomst	40%	40%	47%	48%	52%	52%	57%	43%	43%	62%	50%	44%	35%	49%	39%	44%
Verminderen van ongewenste afhankelijkheden van andere landen	47%	39%	33%	45%	58%	58%	54%	38%	36%	43%	46%	57%	56%	50%	44%	44%
Militaire steun aan Oekraïne tegen de grootschalige invasie door Rusland	42%	24%	4%	45%	54%	57%	56%	42%	30%	54%	40%	62%	78%	65%	38%	43%
Aanpassing aan klimaatverandering	12%	13%	7%	12%	33%	41%	36%	45%	26%	63%	51%	74%	82%	86%	95%	43%
Migratiepartnerschappen met landen van herkomst en transit om irreguliere migratie tegen te gaan	55%	54%	56%	47%	58%	58%	52%	43%	46%	21%	32%	27%	24%	23%	10%	42%
Landbouwbeleid	61%	53%	59%	43%	16%	34%	20%	24%	33%	22%	16%	10%	7%	13%	12%	29%
Ontwikkelingssamenwerking	4%	6%	8%	10%	4%	11%	13%	16%	9%	33%	31%	26%	32%	44%	48%	18%
Steunfondsen voor arme regio's in Europa	11%	10%	10%	12%	11%	23%	10%	13%	14%	30%	28%	17%	23%	33%	24%	17%
Opvang en bescherming van vluchtelingen in de EU	1%	1%	6%	3%	4%	16%	10%	15%	10%	31%	18%	22%	32%	46%	51%	16%

5 Waar het aantal respondenten onder de N = 100 komt bij partijpolitieke opsplitsing, wordt de basis om uitspraken te doen over de specifieke voorkeuren van het electoraat van deze partij smal. In deze steekproef is dat het geval voor de electoraten van de SGP, ChristenUnie en SP. Voor JA21 en Denk was N kleiner dan 50 en dus zijn de resultaten van die partijen niet weergegeven.

Wat Europese steun aan de landbouw betreft, is Nederland nagenoeg perfect verdeeld: 32% wil meer steun voor die sector, 38% wil dat die steun gelijk blijft, en voor 30% mag die afnemen.

Van de respondenten vindt 42% dat het totale EU-budget gelijk moet blijven; 32% vindt dat het mag stijgen, 26% dat het moet krimpen. De respondenten zijn net als opeenvolgende Nederlandse regeringen voorstander van spaarzame Europese financiën. Een mogelijke stijging van het EU-budget mag namelijk volgens 69% van de respondenten geen groter overheidstekort tot gevolg hebben. Bovendien mag volgens 65% een toename niet leiden tot een belastingverhoging en volgens 53% mag het niet leiden tot een verhoging van de Nederlandse bijdrage aan het Uniebudget.

We hebben de voorkeuren voor de besteding van het Uniebudget uitgesplitst naar de partijvoorkeur die Nederlanders hebben bij de aanstaande Europese verkiezingen. Dat levert deze verdeling op (zie figuur 8).

De wensen ten aanzien van de besteding van het Uniebudget geven weer aan welke zaken men belang hecht. Wat de investeringen in veiligheid, defensie, maakindustrie en innovatie betreft is er een aanzienlijke mate van consensus. Maar wat migratie en klimaat betreft hebben de mensen met verschillende partijvoorkeuren uiteenlopende voorkeuren, en in dat verband hebben zij ook heel verschillende opvattingen over de gewenste besteding van het Uniebudget.

Ook hier zien we dat de tegenstelling tussen 'somerwheres' en 'anywheres' een belangrijke rol speelt in de vraag waar het EU-budget aan moet worden besteed.

Figuur 9 **Percentage van de 'somerwheres' en 'anywheres' die vinden dat er meer budget naar betreffend beleidsterrein moet**

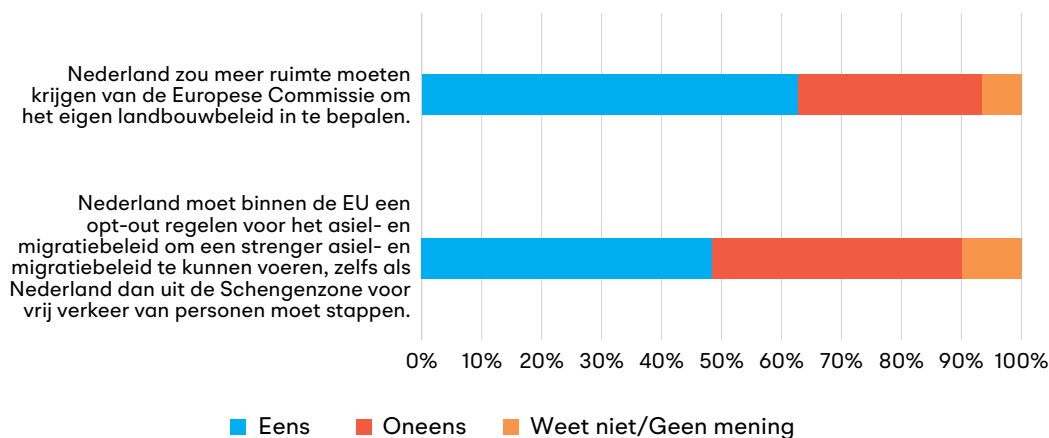
	Somerwheres	Anywheres	Totaal
De veiligheid en defensie van de EU	71%	53%	67%
Goede treinverbindingen binnen de EU	50%	80%	58%
Bescherming van de buitengrenzen van de EU	77%	11%	59%
Het versterken van innovatie en de moderne maakindustrie in EU-landen	51%	49%	53%
Transitie naar duurzame energiebronnen	32%	82%	47%
Opvang en bescherming van vluchtelingen in hun regio van herkomst	44%	46%	44%
Verminderen van ongewenste afhankelijkheden van andere landen	43%	48%	44%
Militaire steun aan Oekraïne tegen de grootschalige invasie door Rusland	38%	53%	43%
Aanpassing aan klimaatverandering	25%	80%	43%
Migratiepartnerschappen met landen van herkomst en transit om irreguliere migratie tegen te gaan	52%	16%	43%
Landbouwbeleid	38%	14%	29%
Ontwikkelingssamenwerking	7%	51%	18%
Steunfondsen voor arme regio's in Europa	11%	35%	16%
Opvang en bescherming van vluchtelingen in de EU	4%	53%	16%

Spanning tussen Europese bevoegdheden en nationale soevereiniteit

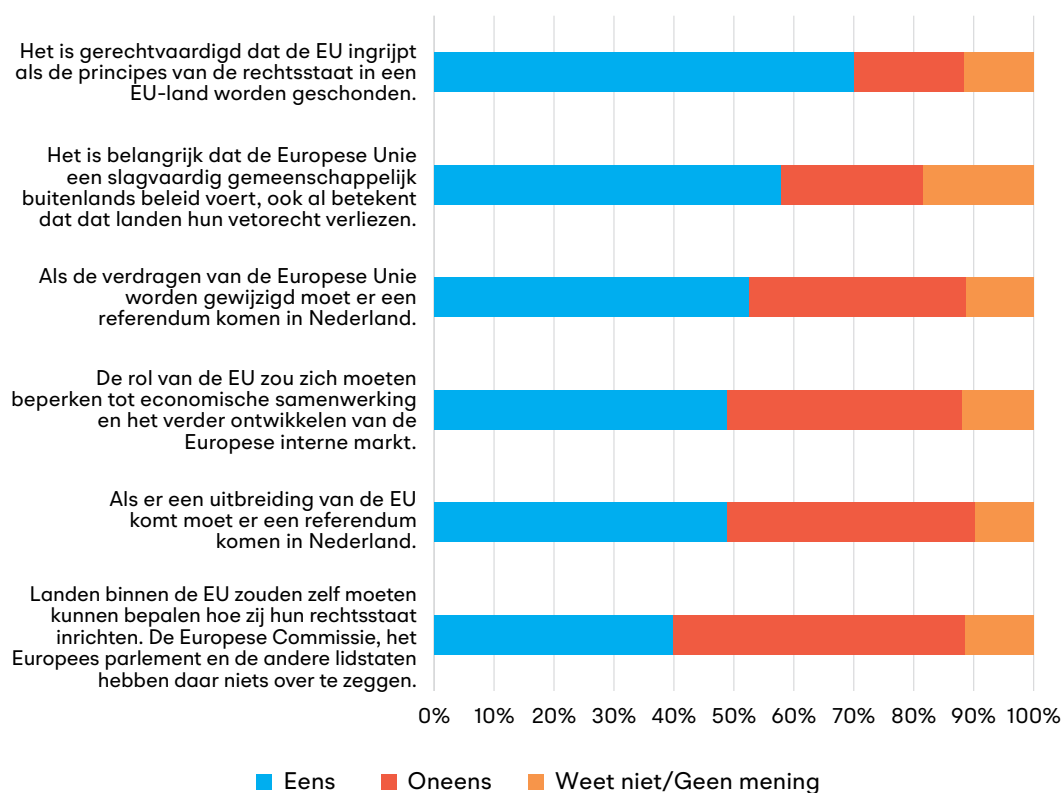
Er is eveneens verdeeldheid over de wijze waarop de EU moet worden ingericht. Uit de opvattingen daarover blijkt een duidelijke spanning en verdeeldheid tussen de verzuchting naar gerichte effectieve samenwerking en Europese bevoegdheden rond een aantal uitdagingen enerzijds, en de verzuchting naar meer nationale soevereiniteit anderzijds.

Meer nationale soevereiniteit wordt bijvoorbeeld gevraagd op het gebied van landbouw: 63% van de respondenten wenst meer ruimte voor een nationaal landbouwbeleid. Meer verdeeld zijn de Nederlanders over de stelling dat Nederland "...binnen de EU een opt-out [moet] regelen voor het asiel- en migratiebeleid om een strenger asiel- en migratiebeleid te kunnen voeren, zelfs als Nederland dan uit de Schengenzone voor vrij verkeer van personen moet stappen". 48% wil dat wel, 42% wil dat niet (zie figuur 10).

Figuur 10 Ruimte voor het eigen landbouwbeleid en opt-out uit het asiel- en migratiebeleid

Figuur 11 Spanning tussen de wens tot effectieve Europese samenwerking en nationale soevereiniteit

Op het gebied van het buitenlandbeleid is er meer bereidheid tot het opgeven van nationale soevereiniteit omwille van een sterke EU in de wereld. Een meerderheid van 58% acht het belangrijk dat de EU een slagvaardig buitenlandbeleid voert “ook al betekent dat dat landen hun vetorecht verliezen”.

70% van de Nederlanders vindt het “gerechtvaardigd dat de EU ingrijpt als de principes van de rechtsstaat in een EU-land worden geschonden”, slechts 18% is het daar niet mee eens. Er zit wel spanning tussen aan de ene kant de ruime steun van 70% voor een EU die waakt over respect voor de rechtsstaat en aan de andere kant de aanzienlijke steun van 40% voor de stelling dat “landen binnen de EU zelf moeten kunnen bepalen hoe zij hun rechtsstaat inrichten. De Europese Commissie, het Europees parlement en de andere lidstaten hebben daar niets over te zeggen” (49% is het daarmee niet eens).

Over de vraag of er een referendum moet komen in Nederland bij een verdragwijziging

of uitbreiding van de EU zijn de respondenten sterk verdeeld. 53% vindt dat er een referendum moet komen bij een verdragwijziging (36% is het daarmee oneens), en 49% vindt dat ook nodig bij een uitbreiding van de EU (41% is het daarmee oneens).

De vragen over Europese bevoegdheden en nationale soevereiniteit worden verschillend beoordeeld door de electoraten van verschillende partijen, en door ‘somerwheres’ en ‘anywheres’. Deze verdelingen worden gegeven in de figuren 12 respectievelijk 13. In figuur 12 manifesteert zich duidelijk een relatief aan soevereiniteit gehecht blok van PVV, BBB, FvD en in wat mindere mate NSC versus D66, Volt, GL-PvdA en PvdD.

Bij de uitsplitsing tussen ‘somerwheres’ en ‘anywheres’ vallen vooral de sterke contrasten tussen de opvattingen van beide groepen op ten aanzien van de opt-out op het gebied van asiel- en migratiebeleid en de gewenste ruimte om het eigen landbouwbeleid te bepalen.

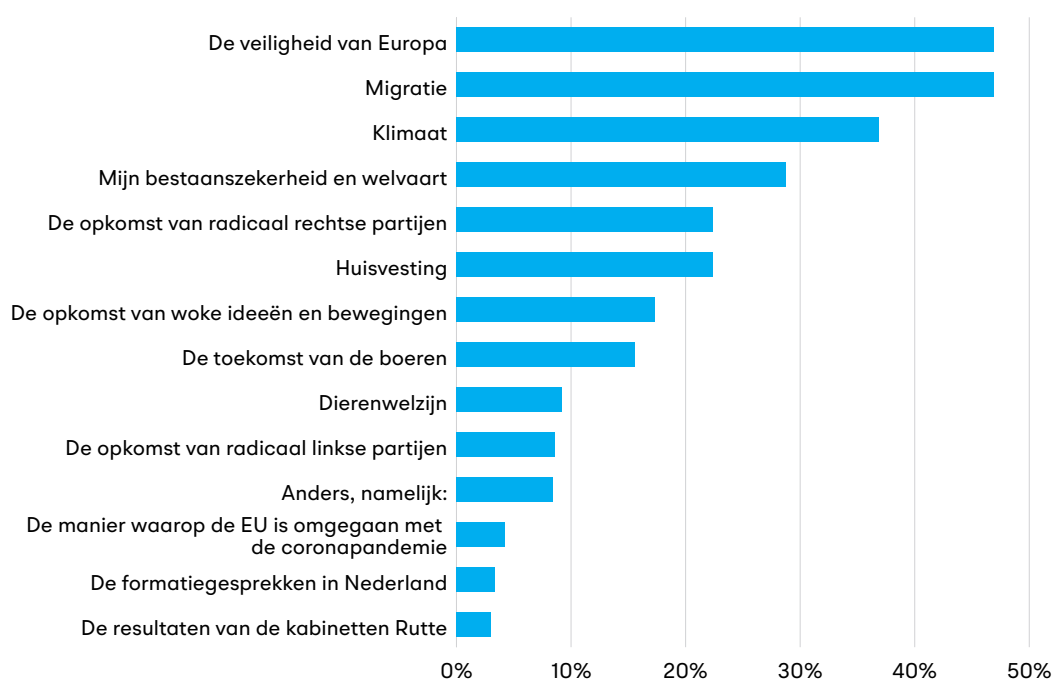
Figuur 12 Vragen over samenwerking en soevereiniteit, uitgesplitst naar partijpolitieke voorkeur

	BBB	PVV	FvD	SGP	VVD	NSC	CDA	Weet ik niet	Niet stemmen	CU	SP	D66	Volt	GL-PvdA	PvdD	Totaal
Nederland zou meer ruimte moeten krijgen van de Europese Commissie om het eigen landbouwbeleid in te bepalen.	90%	95%	96%	93%	67%	78%	58%	62%	77%	51%	65%	23%	18%	20%	16%	63%
De rol van de EU zou zich moeten beperken tot economische samenwerking en het verder ontwikkelen van de Europese interne markt.	68%	81%	86%	75%	49%	62%	48%	42%	58%	26%	58%	14%	8%	14%	13%	49%
Nederland moet binnen de EU een opt-out regelen voor het asiel- en migratiebeleid om een strenger asiel- en migratiebeleid te kunnen voeren, zelfs als Nederland dan uit de Schengenzone voor vrij verkeer van personen moet stappen.	72%	91%	90%	76%	48%	59%	26%	42%	62%	14%	36%	12%	5%	8%	6%	49%
Als er een uitbreiding van de EU komt moet er een referendum komen in Nederland.	65%	80%	87%	57%	29%	46%	30%	47%	60%	44%	63%	17%	14%	21%	25%	49%
Als de verdragen van de Europese Unie worden gewijzigd moet er een referendum komen in Nederland.	66%	84%	98%	61%	32%	49%	35%	50%	69%	48%	56%	15%	18%	23%	33%	53%
Landen binnen de EU zouden zelf moeten kunnen bepalen hoe zij hun rechtsstaat inrichten. De Europese Commissie, het Europees parlement en de andere lidstaten hebben daar niets over te zeggen.	60%	76%	91%	79%	32%	41%	28%	33%	43%	19%	39%	3%	3%	9%	9%	40%
Het is gerechtvaardigd dat de EU ingrijpt als de principes van de rechtsstaat in een EU-land worden geschonden.	51%	44%	11%	29%	87%	85%	87%	80%	48%	89%	72%	94%	94%	94%	92%	70%
Het is belangrijk dat de Europese Unie een slagvaardig gemeenschappelijk buitenlands beleid voert, ook al betekent dat dat landen hun vetorecht verliezen.	45%	37%	19%	30%	76%	63%	71%	61%	46%	73%	57%	77%	89%	78%	62%	58%
Aantal respondenten	148	884	110	77	320	156	157	817	288	73	94	177	202	532	159	4326

Figuur 13 Verschillende houdingen ten opzichte van soevereiniteit tussen ‘somewheres’ en ‘anywheres’

	Somewheres	Anywheres
Nederland moet binnen de EU een opt-out regelen voor het asiel- en migratiebeleid om een strenger asiel- en migratiebeleid te kunnen voeren, zelfs als Nederland dan uit de Schengenzone voor vrij verkeer van personen moet stappen.	69%	5%
Landen binnen de EU zouden zelf moeten kunnen bepalen hoe zij hun rechtsstaat inrichten. De Europese Commissie, het Europees parlement en de andere lidstaten hebben daar niets over te zeggen.	57%	9%
De rol van de EU zou zich moeten beperken tot economische samenwerking en het verder ontwikkelen van de Europese interne markt.	65%	18%
Als er een uitbreiding van de EU komt moet er een referendum komen in Nederland.	62%	21%
Nederland zou meer ruimte moeten krijgen van de Europese Commissie om het eigen landbouwbeleid te bepalen.	82%	24%
Als de verdragen van de Europese Unie worden gewijzigd moet er een referendum komen in Nederland.	66%	30%
Het is belangrijk dat de Europese Unie een slagvaardig gemeenschappelijk buitenlands beleid voert, ook al betekent dat dat landen hun vetorecht verliezen.	49%	74%
Het is gerechtvaardigd dat de EU ingrijpt als de principes van de rechtsstaat in een EU-land worden geschonden.	59%	89%

Figuur 14 Welke van de volgende politieke kwesties zijn voor u doorslaggevend bij het bepalen van uw stem bij de aanstaande Europese parlementsverkiezingen?

Wat bepaalt de stem bij de komende Europese verkiezingen?

Aan de respondenten werd ook gevraagd welke politieke kwesties voor hen doorslaggevend zijn bij het bepalen van hun stem bij de komende Europese verkiezingen (zie figuur 14). We zien dan een aantal zorgen als prioriteit terugkomen die ook al bleken uit de wensen in verband met het Uniebudget. 47% noemt de veiligheid van Europa en migratie als doorslaggevend. Belangrijk zijn ook klimaat (doorslaggevend voor 37%) en “mijn bestaanszekerheid en welvaart” (29%).

Relatief belangrijk zijn ook huisvesting (22%), de opkomst van radicaal rechtse partijen (22%), en in wat mindere mate de opkomst van woke (17%), en de toekomst van de boeren (16%). Minder vaak genoemd als doorslaggevend zijn de opkomst van extreem linkse partijen (9%), dierenwelzijn (9%), de manier waarop de EU de coronapandemie aanpakte (4%), de resultaten van het kabinet Rutte (3%) en de Nederlandse formatiegesprekken (3%).

Uitgesplitst naar partijpolitieke voorkeuren voor de aanstaande Europese verkiezingen, zien de stemmotieven van de Nederlanders er als volgt uit:

Figuur 15 Stemmotieven van de Nederlanders, uitgesplitst naar partijpolitieke voorkeuren voor de aanstaande Europese verkiezingen

	BBB	PVV	FvD	SGP	VVD	NSC	CDA	Weet ik niet	Niet stemmen	CU	SP	D66	Volt	GL-PvdA	PvdD	Totaal
De veiligheid van Europa	39%	37%	8%	52%	75%	66%	61%	52%	33%	69%	35%	66%	56%	44%	23%	47%
Migratie	60%	76%	72%	58%	54%	41%	49%	47%	35%	44%	34%	20%	25%	24%	16%	47%
Klimaat	14%	10%	16%	4%	29%	26%	34%	38%	17%	45%	46%	66%	74%	78%	90%	37%
Mijn bestaanszekerheid en welvaart	25%	33%	11%	18%	35%	43%	25%	37%	21%	25%	36%	26%	18%	18%	20%	29%
De opkomst van radicaal rechtse partijen	3%	3%	1%	5%	17%	25%	34%	20%	11%	22%	39%	42%	57%	54%	32%	23%
Huisvesting	26%	22%	7%	16%	20%	36%	20%	26%	15%	32%	33%	19%	21%	21%	15%	22%
De opkomst van woke ideeën en bewegingen	21%	30%	35%	48%	17%	9%	16%	15%	17%	14%	7%	6%	3%	7%	5%	17%
De toekomst van de boeren	65%	24%	55%	44%	12%	10%	10%	14%	13%	11%	6%	2%	1%	2%	8%	16%
Dierenwelzijn	3%	6%	5%	0%	3%	3%	0%	10%	12%	4%	12%	4%	7%	15%	57%	9%
De opkomst van radicaal linkse partijen	9%	23%	15%	9%	6%	12%	6%	4%	6%	6%	4%	3%	5%	2%	0%	9%
De manier waarop de EU is omgegaan met de coronapandemie	2%	3%	51%	7%	0%	7%	4%	3%	13%	0%	1%	0%	0%	0%	1%	4%
De formatiegesprekken in Nederland	3%	5%	2%	4%	4%	8%	4%	2%	1%	3%	5%	4%	4%	2%	0%	3%
De resultaten van de kabinetten Rutte	5%	6%	10%	1%	1%	2%	3%	2%	2%	1%	6%	0%	1%	2%	4%	3%
Aantal respondenten	148	884	110	77	320	156	157	817	288	73	94	177	202	532	159	4326

Over de twee belangrijkste stemmotieven (veiligheid en migratie) werden een paar verdiepende vervolgvragen gesteld, om een idee te krijgen in welke richting de Nederlanders over die kwesties denken.

Ruime steun voor verdeling van defensietaken

Nederlanders blijken zich pragmatisch-Europees op te stellen ten aanzien van een verdeling van defensietaken. Bijna 80% van de Nederlanders vindt dat “Nederland defensietaken moet verdelen met de buurlanden. Zo wordt ons geld optimaal besteed en worden we beter verdedigd”. 12% is het daarmee oneens.

Nederlanders zijn niet erg bereid om te vechten voor de verdediging van andere EU-landen. Slechts 27% van de respondenten verklaart zich daartoe bereid (51% is dat niet). 49% van de respondenten is bereid te vechten voor de verdediging van Nederland (33% is dat niet).

Heel veel belang wordt gehecht aan de afloop van de oorlog tussen Rusland en Oekraïne. Twee op de drie Nederlanders (67%) vreest dat als Rusland de oorlog wint de veiligheid van de Europese lidstaten in gevaar is. Uiteraard wensen veel Nederlanders dat de oorlog in Oekraïne zo snel mogelijk wordt beëindigd. Een meerderheid van 56% wil dat, “ook als dat betekent dat Oekraïne de Krim – die al vóór de grootschalige invasie van 24 februari van 2022 was bezet door Rusland – moet afstaan aan Rusland”. Dat geldt echter niet voor gebied dat na de grootschalige invasie van februari 2022 door Rusland werd veroverd. Slechts 27% van de Nederlanders is van oordeel dat dat kan worden afgestaan aan Rusland om tot een wapenstilstand te komen; 59% verwerpt die optie.

Van de Nederlanders vindt 39% het goed dat “de Nederlandse overheid de komende jaren honderden miljoenen vrijmaakt om te helpen met de wederopbouw van Oekraïne”. 45% is het daar niet mee eens. Ook over de vraag of de EU Europese bedrijven moet verplichten om militair materieel te produceren voor de oorlog in Oekraïne zijn de Nederlanders verdeeld: 36% is daarmee akkoord, 49% is het daarmee oneens.

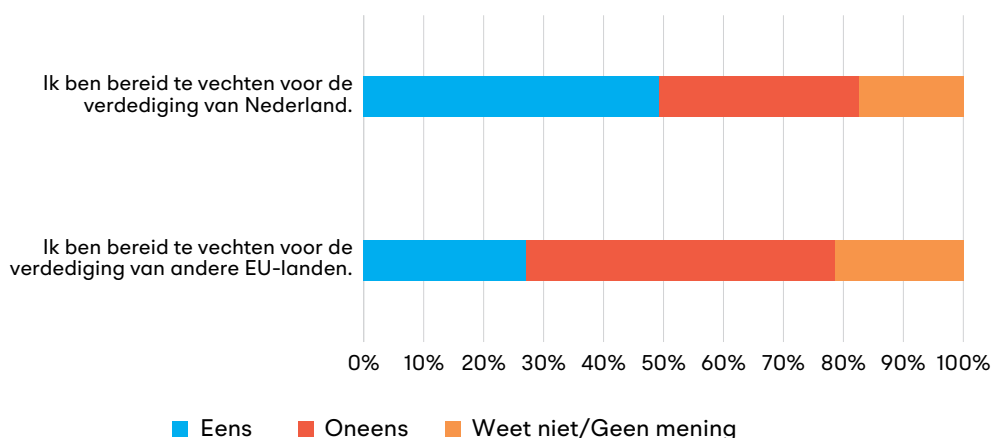
Houdingen ten aanzien van migratie verharder

De houding ten aanzien van asiel verhardt. In 2020 werd in een Clingendael survey voorgelegd: “Nederland laat nu per jaar 500 kwetsbare vluchtelingen uit vluchtelingenkampen buiten Europa naar Nederland komen. Dit aantal zou verhoogd moeten worden”. Daarmee was 30% het eens en 45% het oneens. Die verhoudingen liggen inmiddels anders. Met het voorstel “Nederland moet meer kwetsbare vluchtelingen uit vluchtelingenkampen buiten de EU uitnodigen voor bescherming in Nederland” is in deze peiling van mei 2024 nog slechts 18% het eens en 71% niet.

We zagen al dat 48% van de Nederlandse kiesgerechtigden een opt-out zou willen op de Europese regelgeving betreffende asiel en migratie, om een meer restrictief beleid te kunnen voeren. Een meerderheid van 58% is bovendien voorstander van een extraterritoriale afhandeling van de asielaanvragen, en is het eens met: “EU-lidstaten zouden het voorbeeld van het Verenigd Koninkrijk moeten volgen door mensen die irregulier naar de EU komen en asiel willen aanvragen, over te plaatsen naar een asielprocedure in een veilig derde land buiten de EU”. 29% is het daar niet mee eens.

Ook ten aanzien van reguliere migratie van buiten de EU en vrij verkeer van personen binnen de EU is er aanzienlijke scepsis en verdeeldheid. In de discussie over de demografische ontwikkeling en vergrijzing van Nederland is een veelgehoord argument dat “arbeidsmigratie van buiten de EU nodig is voor onze economische groei en om arbeidsmarkttekorten in bijvoorbeeld de zorg tegen te gaan.” 46% is het daarmee eens, 43% oneens. Een meerderheid van de Nederlanders ziet het ten slotte niet zitten om bij een volgende uitbreiding van de EU direct vrij verkeer van personen toe te staan aan nieuwe lidstaten. Volgens 59% van de Nederlanders moet “Om het migratiesaldo te matigen bij een volgende uitbreiding van de EU niet direct vrij verkeer van personen worden toegestaan voor nieuwe lidstaten”; 29% meent dat vrij verkeer wel meteen kan worden ingevoerd.

Figuur 16 Bereidheid te vechten voor de verdediging van Nederland en van andere EU-landen

Conclusie

Vlak voor de Europese verkiezingen en dus aan de vooravond van een nieuwe politieke cyclus van de EU, tekent zich een zekere consensus af onder de Nederlandse kiesgerechtigden. Nederlanders zijn in meerderheid weinig tevreden over het beleid dat de EU de afgelopen vijf jaar gevoerd heeft en hebben het gevoel dat de Unie vooral opkomt voor de belangen van multinationals, migranten, politici en rijken. Dat laatste beeld hebben zij overigens ook van de Nederlandse overheid. Desondanks is er weinig steun (15%) onder de Nederlanders voor een exit uit de EU of Muntunie en heeft 64% vertrouwen in de houdbaarheid van de euro. Zestig procent van de Nederlanders denkt dat we op een historisch kruispunt staan. Zij menen, met de Franse president Emmanuel Macron, dat het Europese project kan sterven als we nu niet de goede keuzes maken.

Op dit historische kruispunt zijn de veiligheid van Europa, migratie, klimaat, bestaanszekerheid en welvaart de bepalende issues voor mensen bij hun stem bij de komende Europese verkiezingen. Er moet volgens meerderheden meer Europees geld naar de veiligheid en defensie van de EU, goede treinverbindingen binnen de EU, bescherming van de buitengrenzen van de EU, het versterken van innovatie en de moderne maakindustrie in EU-landen en de transitie naar duurzame energiebronnen.

Er tekent zich een consensus af ten aanzien van taken van de EU op het terrein van veiligheid en soevereiniteit, bestaanszekerheid en welvaart. Er is meerderheidssteun voor en relatief weinig verdeeldheid over de volgende beleidskoers voor Europa:

- We hebben ons in de afgelopen periode te afhankelijk gemaakt van anderen; van Russisch gas, van Amerikaanse bescherming, van Chinese producten. De EU moet meer soeverein worden (87% eens, 8% oneens)
- Nederland moet defensietaken verdelen met de buurlanden, zo wordt ons geld optimaal besteed en worden we beter verdedigd (79% eens, 12% oneens).
- Als Oekraïne de oorlog tegen Rusland verliest, is de veiligheid van de EU-landen in gevaar (67% eens, 22% oneens).
- China en de VS geven grootschalige subsidies aan hun industrie om voorop te blijven lopen in de technologierace en groener te produceren. De EU moet dit ook doen (73% eens, 13% oneens).
- Het is een goede zaak dat de EU een heffing aan de grens oplegt aan bedrijven van buiten de EU die veel bijdragen aan klimaatverandering, zodat zij geen concurrentievoordeel hebben ten opzichte van bedrijven in EU-landen die zich wel aan de Europese klimaatstandaarden houden (75% eens, 10% oneens).

- De EU moet de import van voedsel beperken uit landen die lagere standaarden hebben dan wij ten aanzien van arbeidsomstandigheden, milieu en dierenwelzijn (75% eens, 16% oneens).
- Door nu veel te investeren in de omschakeling naar een duurzame economie kan Europa economisch meer concurrerend worden (60% eens, 19% oneens).
- De EU zou de bouw van nieuwe kerncentrales in Nederland financieel moeten stimuleren (61% eens, 21% oneens).

Meer verdeeldheid en spanning tussen verschillende meerderheidsstandpunten zien we waar het gaat om de verzuchting naar meer effectieve Europese samenwerking en Europese bevoegdheden en de vraag naar meer nationale soevereiniteit. Zo vindt aan de ene kant een meerderheid van 70% dat het gerechtvaardigd is dat de EU ingrijpt als de principes van de rechtsstaat in een EU-land worden geschonden, terwijl tegelijkertijd 40% van de Nederlanders het eens is met de stelling dat landen binnen de EU zelf moeten kunnen bepalen hoe zij hun rechtsstaat inrichten. Volgens de laatstgenoemden hebben de Europese Commissie, het Europees Parlement en de andere lidstaten daar niets over te zeggen. Ten aanzien van de vraag naar meer Nederlandse soevereiniteit in het kader van het Europese landbouwbeleid en Europese asielbeleid is de Nederlandse bevolking verdeeld. 63% vindt dat Nederland meer ruimte zou moeten krijgen van de Europese Commissie om het eigen landbouwbeleid te bepalen (31% is het daarmee oneens). 48% vindt dat Nederland binnen de EU een opt-out moet regelen voor het asiel- en migratiebeleid om een strenger asiel- en migratiebeleid te kunnen voeren, zelfs als Nederland dan uit de Schengenzone voor vrij verkeer van personen moet stappen (42% is het daar niet mee eens).

58% van de Nederlanders vindt het belangrijk dat de EU een slagvaardig gemeenschappelijk buitenlands beleid voert, ook al betekent dat dat landen hun vetorecht verliezen (24% is het daarmee oneens). Tegelijkertijd vindt een meerderheid (53%) dat bij verdragwijziging

van de EU er een referendum moet komen in Nederland (36% oneens). 49% vindt een referendum in Nederland ook nodig als er een uitbreiding van de EU komt (41% oneens).

Nederlanders maken zich zorgen over de oorlog tussen Rusland en Oekraïne. 67% meent dat als Oekraïne de oorlog tegen Rusland verliest, de veiligheid van de EU-landen in gevaar is (22% oneens). Een meerderheid van 56% vindt het belangrijk dat de oorlog in Oekraïne zo snel mogelijk wordt beëindigd, ook als dat betekent dat Oekraïne de Krim – die al vóór de grootschalige invasie van 24 februari van 2022 was bezet door Rusland – moet afstaan aan Rusland (29% oneens). Een meerderheid van 59% vindt niet dat Oekraïne om de oorlog te beëindigen naast de Krim nog meer land moet afstaan aan Rusland (27% is het daarmee oneens).

De standpunten ten aanzien van migratie verharden, terwijl de Nederlanders verdeeld blijven over het migratiebeleid. Naast een bovengenoemde aanzienlijke steun voor een opt-out voor het asiel- en migratiebeleid (48% voor, 42% tegen), vindt een meerderheid van 58% dat EU-lidstaten het voorbeeld van het Verenigd Koninkrijk zouden moeten volgen door mensen die irregulier naar de EU komen en asiel willen aanvragen, over te plaatsen naar een asielprocedure in een veilig derde land buiten de EU (29% is daartegen). Om het migratiesaldo te matigen, vindt 59% van de Nederlanders dat bij een volgende uitbreiding van de EU niet direct vrij verkeer van personen moet worden toegestaan voor nieuwe lidstaten (29% is het daarmee oneens). Ook over de vraag of arbeidsmigratie van buiten de EU nodig is voor onze economische groei en om arbeidsmarkttekorten in bijvoorbeeld de zorg tegen te gaan zijn de Nederlanders verdeeld (46% eens, 43% oneens). Slechts 18% vindt dat Nederland meer kwetsbare vluchtelingen uit vluchtelingenkampen buiten de EU moet uitnodigen voor bescherming in Nederland (71% is het daarmee oneens).

Een uitsplitsing van de standpunten van de Nederlanders naar partijpolitieke voorkeuren voor de aanstaande Europese verkiezingen laat

zien dat bij punten waarover onenigheid bestaat in Nederland, de belangrijkste breuklijn tussen partijen doorgaans loopt tussen GroenLinks-PvdA, D66, Partij voor de Dieren en Volt aan de ene kant en PVV, VVD, NSC, BBB, FvD, SGP en JA21 aan de andere kant.

Deze breuklijn komt dicht bij het onderscheid dat we in onze analyse hebben gemaakt tussen 'anywheres' respectievelijk 'somewheres', op basis van de meer algemene houding van mensen ten opzichte van grenzen en eigenheid. Van de mensen die op basis van hun antwoord op de vragen naar het belang van grenzen en eigenheid terecht kwamen in de categorie 'anywheres' (17% van het totaal) stemt 0% op de PVV, BBB, Forum voor Democratie, SGP en JA21, 2% op NSC, en 3% op de VVD. Van de 'somewheres' (62% van het totaal) stemt 44% op de PVV. Het is deze breuklijn die we zien opkomen in veel Westerse staten, en die waarschijnlijk voor een aardverschuiving gaat zorgen in de aanstaande Europese verkiezingen.

About the Clingendael Institute

Clingendael – the Netherlands Institute of International Relations – is a leading think tank and academy on international affairs. Through our analyses, training and public debate we aim to inspire and equip governments, businesses, and civil society in order to contribute to a secure, sustainable and just world.

www.clingendael.org
info@clingendael.org
+31 70 324 53 84

✉ @clingendaelorg
f The Clingendael Institute
in The Clingendael Institute
@ clingendael_institute
▶ Clingendael Institute
📄 Newsletter

Over de auteurs

Monika Sie Dhian Ho is algemeen directeur van het Instituut Clingendael en plaatsvervangend voorzitter van de Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen 2050.

Mark Elchardus is senior associate fellow van Instituut Clingendael en emeritus hoogleraar sociologie aan de Vrije Universiteit Brussel. Hij heeft samen met Monika Sie het survey-onderzoek bij Instituut Clingendael opgezet.

Christopher Houtkamp is senior research fellow bij Instituut Clingendael en hoofd van het programma *Connected Security* binnen de *Security Unit* van Clingendael en programmaleider van het surveyonderzoek in het kader van de Clingendael Buitenland Barometer.

Teun van der Laan is junior research fellow bij Instituut Clingendael. Hij richt zich op surveyonderzoek in het kader van de Clingendael Buitenland Barometer en onderzoek in het kader van het programma *Connected Security*.

Babette van Giersbergen is stagiair bij Clingendael's 'Connected Security'-programma, waar zij onderzoek doet voor de Clingendael Buitenland Barometer. Ze volgt de Advanced Master in International Relations and Diplomacy aan de Universiteit van Leiden en is met honours afgestudeerd aan het University College van Maastricht University (UCM), waar zij zich richtte op internationale betrekkingen en conflict- en veiligheidsstudies.

Nienke Wessel is research assistant bij Clingendael's 'Connected Security'-programma, waar zij onderzoek doet voor de Clingendael Buitenland Barometer.